

02.12.2022. LRPOA un LIĀA konference “Pacientu tiesību nodrošināšanas juridiskie aspekti ārstniecības praksē”.

Ārstniecības procesa uzsākšana “stūrakmens” – informēta pacienta piekrišana.

[1] Cilvēktiesības - vērtība, kuru nodrošināšanā būtiska loma ir ārstniecības personām.

Cilvēktiesību attīstība pēdējos gados ir noritējusi strauji un tādēļ arī veselības aprūpes jomā, līdzīgi kā citās sabiedrībai būtiskās jomās, ikvienam veselības aprūpē strādājošajam pilnveidot savas zināšanas, prasmes un kompetences gan par pacientu tiesībām, gan citiem juridiskiem jautājumiem, kas skar nozari. Turklāt īpaša uzmanība pievēršama dažādu pacientu kategorijām, piemēram, bērniem, pacientiem ar garīgās veselības traucējumiem, kā arī šobrīd aktuālai pacientu kategorijai – patvēruma meklētājiem.

Vēlos uzsvērt, ka tiesības uz veselības aizsardzību, veselību un veselības aprūpi ir ietvertas virknē starptautisko cilvēktiesību dokumentu. Visplašāk cilvēktiesības, kas saistītas ar veselības aprūpi un veselības aizsardzību, ir ietvertas Eiropas Sociālajā hartā. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā atsevišķi nav reglamentētas personas tiesības uz veselības aizsardzību un aprūpi, tomēr jāuzsver, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē atzinusi, ka minētās tiesības ir jāvērtē kopsakarā ar šīs konvencijas citos pantos nostiprinātajām tiesībām. Savukārt, par vienu no jaunākajiem un nozīmīgākajiem starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem uzskatāma Eiropas Padomes Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tās mērķis ir aizsargāt “visu cilvēku cieņu un identitāti un ikvienam bez jebkādas diskriminācijas garantēt viņa integritātes respektēšanu un citas tiesības un pamatbrīvības saistībā ar bioloģijas un medicīnas zināšanu izmantošanu.” Šajā dokumentā tiek plaši atspoguļotas tiesības, kas izriet vispārātzītiem pamattiesību principiem ikvienā gadījumā, kad indivīds ir medicīnas pakalpojumu lietotājs. Minētā Konvencija skaidri nosaka, ka cilvēka intereses, labklājība, veselības aprūpe ir primāra, īpaša uzmanība jāpievērš konkrēta pacienta vajadzībām.

Runājot par dažādu pacientu kategorijām, no starptautisko cilvēktiesību aspekta minami tādi dokumenti kā ANO Bērnu tiesību aizsardzības konvencija, kā arī ANO Konvencija

par personu ar invaliditāti tiesībām. Tāpat uz veselību un veselības aprūpi attiecināmas vairākas Latvijas Republikas Satversmes normas ir:

90.pants: tiesības zināt savas tiesības;

91.pants: vienlīdzība likuma un tiesas priekšā. Diskriminācijas aizliegums;

93.pants: tiesības uz dzīvību;

95.pants: gods un cieņa, spīdzināšanas aizliegums;

96.pants: privātās dzīves neaizskaramība;

111.pants: veselība un medicīniskās palīdzības minimums.

Tādējādi nav noliedzams, ka zināšanas par cilvēktiesībām, to piemērošanas praktiskajiem aspektiem, var palīdzēt izvairīties gan no dažādām problēmsituācijām, gan pacientu nepamatotu tiesību ierobežojumu noteikšanu vai pārkāpumu pieļaušanu.

[2] **Kāpēc pacienta informēta piekrišana ir svarīga no cilvēktiesību viedokļa?**

Dzīvība, veselība, cilvēka autonomija un cieņa ir vērtības, ko apņēmusies aizsargāt ikviena demokrātiska un tiesiska valsts, tostarp Latvija. Pacientu tiesību pamatā ir cilvēka cieņas princips, kas savukārt nesaraucjami ir saistīts ar citām cilvēka pamattiesībām, tostarp integritāti un autonomiju.

Eiropas Padomes Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu 5.pants paredz, ka “iejaucšanās cilvēka veselībā var tikt veikta tikai pēc tam, kad attiecīgā persona tikusi **informēta** un brīvi **devusi piekrišanu** to veikt”. Nacionālajā līmenī cilvēka pašnoteikšanās un integritātes aizsardzība ir nostiprināta un izriet no vairākiem iepriekš jau pieminētajiem Satversmes pantiem (93., 94., 95., 96.pants). Vēlos akcentēt Satversme 96.pantu, kas paredz privātās dzīves neaizskaramību. Privātās dzīves definīcija ir ļoti plaša un nav izsmeļoša. Tā sevī ietver indivīda fizisko un personīgo integritāti, cilvēka ķermenis ir uzskatāms par intīmu cilvēka privātās dzīves aspektu.

Tādējādi ikvienam cilvēkam ir tiesības piedalīties visu to lēmumu pieņemšanā, kas ir tieši saistīta ar viņa veselību un ārstniecību. Informētas piekrišanas nepieciešamība izriet gan no Pacientu tiesību likuma normām, gan ētikas, gan mūsdienu medicīnas izpratnes par to, kādām ir jābūt ārstu un pacienta attiecībām. Informēta piekrišana viennozīmīgi ir “stūrakmens”, kas kalpo ārstniecībā par pamatu tiesisko attiecību nodibināšanai.

Pacientu nedrīkst ārstēt pret savu gribu. Ārsts nav pilnvarots pieņemt lēmumu par pacienta ārstniecību tikai tādēļ, ka viņam ir zināšanas par to kā ārstniecība ir veicama. Ārstam ir jānoskaidro pacienta griba un tā jārespektē. Veselības aprūpē informētas piekrišanas prasība

ir obligāta, pieļaujot vien likumā stingri noteiktus izņēmumus, kas īstenojami paša pacienta un vēl retāk – sabiedrības interesēs.

Lai informēto piekrišanu varētu uzskatīt par cilvēktiesību standartiem atbilstošu, ir nepieciešams ievērot virkni nosacījumu, jo praksē ne vienmēr viss ir tik vienkārši kā varbūt šķiet, izlasot likuma normas. Jo īpaši problēmas var rasties nestandarta situācijās vai brīžos, kad runa ir par bērnu vai cilvēku ar garīgās veselības traucējumiem tiesību ievērošanu u.c.

Tādēļ ir svarīgi sarunāties, diskutēt un praksē aprobēt pacientu tiesību ievērošanas standartu. Tostarp meklēt tiesiskus risinājumus, sakaroties arī ar dažādiem jauniem izaicinājumiem veselības aprūpes nozarē.

[3] Informētas piekrišanas nosacījumi, kam pievēršama uzmanība.

Informētās piekrišanas pamatā ir pacientam sniegtā visaptverošā informācija par viņa veselības stāvokli, slimības diagnozi, ārstēšanas un rehabilitācijas plānu, prognozi un sekām, arī slimības radītajiem funkcionēšanas ierobežojumiem, profilakses iespējām u.tml.

Pacientam ir tiesības saņemt informāciju sev saprotamā veidā, saņemot sarežģīto medicīnisko terminu skaidrojumu. Informācijas sniegšanā jāņem vērā gan pacienta vecums, briedums, gan pieredze. Turklāt, sniedzot informāciju, ir jāpievērš uzmanība arī pacienta spējai saprast un novērtēt saņemto informāciju. Nedrīkst pacientu maldināt. Pacientam ir jānodrošina laiks apdomāt vai konsultēties. Pacienta sniegtajai piekrišanai ir jābūt sniegtai brīvprātīgi, ārstam nav tiesību pacientu iebiedēt vai radīt nelabvēlīgus apstākļus, lai panāktu pacienta piekrišanu, būtiskāk ir skaidrot veselības aprūpes nepieciešamības jēgu un mērķi, lai veicinātu pacienta līdzestību sava veselības stāvokļa uzlabošanā.

Diemžēl minēto nosacījumu neievērošana parādās arī pacientu sūdzībās, kuras nonāk Tiesībsarga birojā. Tāpat jāatzīmē, ka arī sūdzību izskatīšana uzraudzības institūcijā – Veselības inspekcijā – nereti var izrādīties neefektīva galvenokārt tādēļ, ka tā pārsvarā balstās uz ārstniecības iestādes iesniegtajiem dokumentiem kā pierādījumiem, kas ne vienmēr atspoguļo kā/vai pacients ir bijis pietiekami informēts, vai viņš nav ietekmēts u.c.

Savukārt pozitīvi vērtējama Veselības ministrijas iniciatīva, kas vērsta uz normatīvā regulējuma pilnveidi, paredzot iespēju pacienta atbalsta personas līdzdarbību pacienta ārstniecībā, kā arī pacienta autonomijas stiprināšanā attiecībā uz lēmumu pieņemšanu.¹

---

¹ [Publiskai apspriešanai nodoti grozījumi Pacientu tiesību likumā | Veselības ministrija \(vm.gov.lv\)](#)

Tāpat būtiski runāt par informētās piekrišanas formām. Pacientu tiesību likums pieļauj gan mutvārdos, gan rakstiski, gan ar citām darbībām, kas pārliecinoši norāda par pacientu piekrišanu ārstniecībai (piemēram, ar galvas māšanu), tomēr jāatzīmē, ka atsevišķās situācijās normatīvie akti pieļauj konkrētu piekrišanas formu (piemēram, orgānu ieguve no dzīva donora paredz tikai rakstveida piekrišanu u.c.) Tāpat informētās piekrišanas saņemšana var būt neiespējama pacienta veselības stāvokļa (neatliekamas situācijas) vai vecuma dēļ. Šādos gadījumos likumdevējs Pacientu tiesību likumā paredzējis citu kārtību, paredzot, ka informētā piekrišana saņemama no pilnvarotajām personām, likumiskajiem pārstāvjiem vai ārstu konsilija.

2019.gadā pārbaudes lietas ietvaros sniedzu atzinumu, kura ietvaros tika sniegts vērtējums jautājums pacienta radnieku tiesībām saņemt informāciju par pacienta veselības stāvokli pirms lēmuma pieņemšanas par dzīvību uzturošo iekārtu atslēgšanu. Pārbaudes lietas ietvaros tika saņemti vairāku ekspertu (organizāciju) viedokļi un, izvērtējot visus faktiskos un tiesiskos apstākļus, tika konstatēts, ka no cilvēktiesību viedokļa ārsta rīcība un ārstniecība (veselības aprūpes pakalpojums) var tik vērtēta, ciktāl tās rezultātā tiek ierobežotas personas pamattiesības. Atzīts, ka informācijas sniegšana radniekiem par pacienta smadzeņu nāvi ir uzskatāma par īpašas kategorijas datu apstrādi un radniekiem ir tiesības zināt par pacienta bioloģisko nāvi, būt klāt brīdī, kad tiek pārtraukta dzīvības uzturēšanas iekārtas darbība. Nepaziņošanas gadījumā tiek ierobežotas radnieku tiesības. Savukārt Veselības inspekcijas veiktā pārbaude atzīta par neefektīvu Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13.panta kontekstā.

[4] Cilvēku ar garīgās rakstura traucējumiem informētās piekrišanas problēmaspekti.

Pildot savus pienākumus īpašu uzmanību pievēršu vienai no vismazāk aizsargātajai pacientu grupai, proti pacientiem, kuri veselības aprūpes pakalpojumus saņem psihiatriskajās ārstniecības iestādēs slēgtajās nodaļās. Vēl aizvien attiecībā uz cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem gan sabiedrībā kopumā, gan arī pašu veselības aprūpes speciālistu vidū ir vērojami aizspriedumi un stereotipi, kas var rezultēties ar šo pacientu tiesību pārkāpumiem. Turklāt šiem cilvēkiem nereti trūkst viņu vajadzībām nepieciešamie sabiedrībā balstīti pakalpojumi, kuru ietvaros varētu risināt arī ar psihisko veselību saistītos jautājumus. Tādējādi varētu veicināt viņu kā mazaizsargātas personu iekļaušanos sabiedrībā.

Veicot ikgadējās pārbaudes vizītes uz psihiatriskajām ārstniecības iestādēm, arī pēdējos gados ir tikuši konstatēti pacientu tiesību pārkāpumi, kas attiecas uz informētās piekrišanas saņemšanu un noformēšanu, tostarp arī tajos gadījumos, kad personai tikuši piemēroti

ierobežojošie līdzekļi, kurus pēc būtības normatīvais regulējums pieļauj piemērot tikai tām personām, kuru brīvības ierobežojums, kas saistīts ar atrašanos ārstniecības iestādē, balstīts uz tiesas nolēmumu. Kopīgi ar ārstiem esam meklējuši risinājumus cilvēktiesībām atbilstošai praksei, snieguši rekomendācijas pacientu tiesību turpmākai ievērošanai.

Informēta piekrišana, kas ietver visu jau iepriekš pieminēto būtisko nosacījumu ievērošanu, cilvēku ar garīga rakstura traucējumu ārstēšanā ir jo īpaši būtiska, lai veidotos savstarpējas uzticēšanās attiecības starp pacientu un ārstu. Diemžēl esam novērojuši, ka nereti personas ar garīga rakstura traucējumiem viedoklis netiek nedz uzklauts, nedz ņemts vērā ārstēšanas procesā, kā arī personas netiek iesaistītas un informētas par ārstēšanas plānu, tā izmaiņām u.c. būtiskiem veselības aprūpes jautājumiem.

[5] **Informēta piekrišana – bērna tiesību ievērošanas aspektā.**

Atbilstoši Pacientu tiesību aizsardzības likuma 13. panta otrajai daļai 14 gadu vecumu sasnieguša bērna ārstniecība ir pieļaujama, ja saņemta viņa piekrišana, savukārt šī panta trešajā daļā noteikts, ka gadījumos, ja bērns piekrišanu atsakās dot, bet ārsts uzskata, ka ārstniecība ir šā pacienta interesēs, piekrišanu ārstniecībai dod nepilngadīgā pacienta likumiskais pārstāvis.

Nepilngadīgo pacientu kontekstā piekrišana ārstniecībai tiek īstenota caur bērnu tiesībām uz līdzdalību. Bērnu līdzdalība ir bērnu tiesības tikt uzklautiem un uztvertiem nopietni. Bērni, tostarp mazi bērni, ir jāiesaista lēmumu pieņemšanas procesā, ņemot vērā viņu attīstības pakāpi. Viņiem ir jānodrošina informācija par ārstēšanas piedāvājumu un tās ietekmi un rezultātu, kā arī par dalību klīniskajos pētījumos.² Nesniedzot bērnam saprotamu un pilnīgu informāciju, nav arī sagaidāms, ka bērns spēs pieņemt pārdomātu lēmumu par savu ārstniecības procesu. Izrietoši zūd jēga Pacientu tiesību aizsardzības likuma 13. panta otrajā daļā noteiktajām bērnu tiesībām, jo piekrišanas sniegšana piekritīs viņa likumiskajiem pārstāvjiem.

Lai pienācīgi nodrošinātu bērnu līdzdalību ārstniecības procesā, ārstniecības personām ir jābūt zināšanām bērnu tiesību aizsardzības jomā. Kvalitatīvu un bērna labākajām interesēm atbilstošu ārstēšanu var veikt tikai tāds speciālists, kurš ne tikai ieguvī zināšanas un iemaņas medicīnas jomās, bet arī spēj veidot cieņpilnu, uz zināšanām par bērna attīstību un vajadzībām balstītu saskarsmi. Šobrīd tiesību akti tikai atsevišķiem speciālistiem nosaka pienākumu apgūt nosacītas komunikācijas ar bērnu prasmes. Uz trūkumiem šobrīd spēkā esošajā normatīvajā regulējumā, atbilstoši kuram speciālistiem nav paredzēts apgūt zināšanas par saskarsmi ar bērnu, tiesībsargs ir vērsis Latvijas ārstu biedrības un Veselības ministrijas uzmanību šī gada

---

² ANO Bērnu tiesību komitejas VISPĀRĒJAIS KOMENTĀRS Nr. 12 (2009) "Bērna tiesības tikt uzklautam"

pavasārī.³ Šobrīd notiek diskusijas par izmaiņām normatīvajos aktos, paredzot pārejas nosacījumus veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanai jauniešu vecumā, kā vienu no darbības virzieniem nosakot ārstu speciālistu kompetenču un praktisko zināšanu pārskatīšanu bērnu veselības aprūpē/ārstniecībā.⁴

Ir arī novērots, ka nepilngadīgā piekrišana ārstēšanai tiek iegūta, dodot bērnam parakstīt iepriekš sagatavotu veidlapu. Bažas par bērnu interešu ievērošanu un pienācīgu informācijas sniegšanu rada ne vien tas, ka bērnam rakstūtais netiek izskaidrots, bet arī tas, ka paraksts tiek prasīts jauniešiem, kuri bijuši smagā stāvoklī. Piemēram, vienā gadījumā bērns parakstījis piekrišanu ārstēšanai, domādams, ka parakstās par viņam līdzī esošajām mantām, bet citā gadījumā nepilngadīgais parakstījies, būdams neatbilstoši ārstēts, nozāļots un izrietoši nespēdams racionāli saprast notiekošo. Saprotais, ka šāda prakse nav atbalstāma, jo tā bērnu līdzdalību padara formālu un liedz nepilngadīgajiem pilnvērtīgi piedalīties savas veselības aprūpē.

[6] Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība un uzraudzības mehānisma efektivitāte.

Nobeigumā vēlos atzīmēt, ka, lai cilvēki varētu realizēt savas tiesības un paust informēto piekrišanu –no valsts tiek sagaidīta tāda veselības aprūpes sistēma, kurā ikvienam tās pakalpojumi būtu pieejami, kā arī ārstiem un pārējiem veselības aprūpē iesaistītajiem darbiniekiem tiktu nodrošināts viņu darbam atbilstošs atalgojums. Savukārt, iespējami, pieļautu pārkāpumu gadījumos, pacientam tiktu nodrošināts efektīvs savu tiesību aizsardzības mehānisms.

---

³ Tiesībsarga 2022. gada 6. aprīļa vēstule Nr. 1-8/8

⁴ Veselības ministrijas 2022. gada 15. jūnija vēstule Nr. 01-17.1/2945 (Namejā Nr. 487)